

LIRIKA MIROSLAVA KRLEŽE

IVO BRNČIĆ

I

Kakor celotna Krleževa literatura, ki je plod ene same elementarne stvariteljske napetosti, rase tudi njegova lirika iz dveh iztočič. Prvo gibalno te poezije je splošna problematika sodobnosti, kaotičnost in boleznost današnjih svetovnih razkolov, velika prelomnica našega veka. S to občečloveškostjo je Krleža izredno tesno povezan in njegova lirika prenaša ko seizmograf najtišje vsezemeljske pretrese. Negativnost tega odnosa je znana in proslula; vendar pa bi bilo napačno misliti, da je Krleževa kritika tega svetovnega stanja samó odpor nasproti sodobnosti in njenim izrodkom, proti obstoječemu duhovnemu in socialnemu redu. Krleža namreč dojema sočasnost le kot najvišjo ost civilizacije v celoti, civilizacije, ki mu je neskladna nekje v svojih prvih, najglobljih začetkih, ki se je neizogibno morala izpačiti v strašno razkositost naše dobe, v débacle tisočletja. Ta, v veliki meri v podzavesti utemeljeni odbojni teg odkriva svoje najusodnejše in najintimnejše psihološke osnove v najprvotnejši in zato najčistejši obliki prav v Krleževi poeziji. Ako analiziramo to pesništvo do najtanjših živčnih niti, se nam razkrije omenjeno Krležovo razmerje kot brezpogojna, sama v sebi zaključena, nagonska odvratnost ne zgolj proti ranam današnjosti, temveč kot upor proti moderni civilizaciji sploh, kot odklanjanje robotskega, železnobetonskega in matematično-utilitarističnega mašinstva našega življenja vobče. Zato je Krleževa lirika ena sama primarna, premočrtna in eksplozivna reakcija na to stvarnost.

Drugotni akumulator Krleževskega pesništva je ožja hrvaška problematika. Njen vpliv daje oni aktualnosti, ki je posledica Krleževskega življenjskega stališča, še prav poseben poudarek, še tehtnejši naglas, in je v hrvaški javnosti, katere neposredna bolečina soustvarja v toliki meri to liriko, eden najjačjih narekovalcev odnosa občinstva do Krleže. Nje-

gova pereča zasidranost v najtežjih vprašanjih hrvatstva ne pripušča misli oddiha in njeni odmevi v duhovih so tako pretresljivi, da dokajkrat preglasijo občutljivost za popolnoma umetniške kakovosti te poezije. — Današnji prelom vekov je odjeknil v hrvatstvu v tako rezkih zvokih, da nam dadó ti pojavi slutiti eno najtežjih razvojnih razdobj v vsej njegovi zgodovini. Nova doba, ki je nagnila propast stare duhovnosti in polom tistih državnih oblik, s katerimi je vezala hrvatstvo stoletna historična skupnost, na novo idejno in družabno nujnost, je zbudila v hrvatstvu usodno krizo. Ona stara pravno-zgodovinska forma, ki je pomenila nekdanj os hrvatske narodne moči, se je s časom, katerega prožnosti že po svoji notranji strukturi ni bila dorasla, razvrednotila v neživljenjski anahronizem; pojem hrvatstva je usehnil v njenem oklepu v brezvsebinski pravni terminus in je izgubil s propadom plemstva, ki je biló njega nositelj, rodno prst, vsakršen stik s pravim, plebejskim hrvatskim narodom in zato tudi svojo upravičenost; dediščina tisočletnih pogodb in saborskih odlokov se je izrodila v gol formalizem, v masko hrvatstva, v glembajevščino. Posledica te protislovnosti, te ponarejenosti je strašno vzdušje amoralnosti, licemerstva, ogromna puhlost visoke družbe. Narodni hrvatski element se je moral boriti s tem okuženim okoljem in z glembajevskimi madžaronsko-nemškutarsko-židovskimi zajedalci, po navadi je zaradi ekonomskega nesorazmerja podlegel in se mimo lažnih pravno-političnih oblik ni mogel dokopati do lastne kulturne usedline. Odtod izvira Krleževa silovita bol ob pogledu na rodni Zagreb, ki je, z dodatkom svojih lastnih malomeščansko-velemestnih prilastkov, teh dveh skrajnih izrastkov civilizacije, stekališče hrvatske strženske paradoksalnosti; odtod njegov „sloviti odpor proti vsem zagrebškim, čitaj hrvatskim lažem“. (Gavella.)

Ta Zagreb, to Mesto z veliko začetnico, je zato pojem zase, je poseben problem Krleževe lirike, ena njenih najbolestnejših vzmeti, sečišče civilizacije in njena najostrejša potencia, je „silni katafalk“ in „grad Jeruzalem ... mrtvi Prijestol balkanske Judeje“, je „crni grad boli“, socialne nepravilnosti, bacilov, prostitucije in alkohola v svoji najgorenkejši hrvatski tipičnosti. S tem temnim polom svoje poezije bije Krleža nepretrgan, mesarski guerilla-boj.

Najgloblji vrec tega razsežnega odpora je barbarskost; Krleža je v svojem bistvu prvoten, preprost in elementarno, krvno soroden naravi ter v tej prvobitnosti sploh ne more prenesti našega na videz urejenega, a v jedru razklanega modernega življenja, še manj pa je zmožen, da bi ga sprejel kot neizogibnost. Zato mora biti njegov slednji stik s civilizacijo bol in gnus, vsaka njegova beseda o njej obtožba in krik. Zato je ta

lirika en sam uporen protest pesnikove zdrave, neugnane krvi, njegove neizobličene, nagonsko silovite vitalne slè. Krleževa žeja za popolnostjo je tako primitivno skrajna, strastna in brezpogojna, da ga nujno vodi do ekstrema, ki je podzvok njegove celotne poezije: ideal absolutne prirodnosti. Odtod njegovo malone aprioristično zanikavanje civilizacije, ki jo slika kot skoro obvezno zlo; tu ne vidi ničesar, kar bi priznaval, tu se mu je izmaličil bog v malika, eros v degeneracijo in sifilido, hiše v pekel, človek v bolnega na smrt in stvari v nagrobne spomenike.

2

Ako premotrimo Krležovo poezijo genetično, se nam sama ponudi razvrstitev v tri razvojne stopnje: mladostna lirika „Pana“ in „Treh simfonij“, nato srednje razdobje s tremi zvezki „Pjesama“ in z „Liriko“ ter naposled poslednja „Knjiga pjesama“.

Glavna označba prve dobe je Krležev silni vitalizem, ki ga civilizacija še ni mogla okrniti. Zato so „Pan“ in deli „Treh simfonij“ en sam vzhičen pean življenjske polnote, fantastična preobrazba dejanstvenosti, razkošno fosforesciranje sanj, mladosti, objestne krvi in primarnih, a umetniško oplemenitenih nagonov. Ta pesniški svet označuje nezmerno preobilje tonov in barvitosti:

„O, sveto je, sveto bdijenje u noći,
kad se čuju blijedi, nevidljivi pjevači,
gdje poju tužnu noćnu pjesmu.
Omorikâ granje s noćnom se glazbom svečano njiše.
Od ljepote Noći sve tiše je i tiše.
Tek se čuju u koru pjevači.
Bolni krik.
To u dolu jelen od ljubavi plače.“

Krležovo čuvstvo tega mladostnega pesništva je tako stopnjevano v stapljanje s prirodo, da jemlje vso problematičnost odnosa med njo in človekom. Takšno sožitje dosega že samo oni lirski maksimum, ki je njegova naravna danost; tu ne govori pesnik s svojo odločujočo in neodvisno voljo, temveč je le organ neke idealne višje stvarnosti, ki mu baš daje trdno mesto v veliki kozmični razpredelnici bitij in stvari. Zategadelj je „Pan“ še docela nedostopen razdornosti civilizacije, ki jo tu zastopa oficielno verstvo, pač zaradi skladnosti z ritualno zasnovo te pesnitve; „Tri simfonije“ pa, kjer je Krleža neizčrpni, astralni liričnosti in baroknim, magičnim podobam prirode zoperstavil „inferno moderne noći“ in „kakofonijo evropske ulice“, izzvenijo vendar v slavospev naravi in dnevu, ki „prometejski leti“.

„Pjesme“ nosijo prvenstveno vojno obeležje, ki občutno sega tudi v „Liriko“. To razdobje je prelomna ploskev te poezije, kakor je bila vojna vobče eden najkatastrofalnejših gonov Krleževe tvornosti. Te zbirke je rodil pesnikov najožji stik z največjim polomom onega sveta, ki ga je že brez tega takoj izpočetka bolešno odbijal. Zaradi tega se je tu umaknila čista liričnost tej strahotni stvarnosti, ki se je Krleži zajedla v drob in je postala os njegovega ustvarjanja. Ta novi element je silno razmaknil njegovo območje. Predvsem je očiten pesnikov neznanski napor, da bi se dotipal do neke sintetične formule svojih dojmov in do znanj in baš neuspešnost teh poskusov je rana, iz katere v duru vro najboljši stihi tega razdobja. Krležo je že vsega obvladala ona panična zona, ki ga poslej ne bo več spustila in ga bo zmerom silila „gledati Crno gdje nad nama leti“. Zato so „Pjesme“ knjige silovitega zloma iluzij, knjige „Crvenog Apsurda“ in skrajnega odklanjanja civilizacije. Ta mržnja je še naglašena s strastnimi izbruhi revolucionarnosti, ki se povzpno včasih do nekega inferalnega veličastja:

„Jednoga će dana krvavo jutro svanuti!
Jednoga će dana crljeni vihor planuti!
Sverazorni će ritam po ulici da ori:
Gori, gori,
kugla nebeska gori!“

Omenjeno, s to razdornostjo vzporedno iskanje nove sestavnosti je, še stopnjevano z nekaterimi močnimi metafizičnimi poudarki, idejno ogrodje „Lirike“. Tu je pritiran pesnikov napor v tem pravcu do divje napetosti. Nekateri pesmi nosijo nekaj apokaliptičnih, povsem kranjčevičevskih prividov („Poslednji sud“), nekaj silnih izpovedi vélike zagate sodobnega človeka, nekaj gromovniških krikov prometejske boli razmajanega veka. „Lirika“ je antena duhovnih valovanj, iskanj, padcev in triumfov vesoljnega človeštva:

„Ja sam danas čovek globa.
Pedeset hiljada antena
nosim u ruci kô koplja.“

Neizogibnost takega položaja je nihanje med orjaško borbo z božanstvom in s tostranstvom; Krležovo upornišтво se pne v svoj zenit. Zato prihaja slednjič vendar do obupne in kljubovalne vere v človeka: „Globus je moja vera! Globus! Globus!“ Ta sinteza nikakor ni miselno dognana, sestavna; je plod one popolne izolacije v lastni človeškosti, ki je nujnost pesnikovega osvobojevanja iz vseh družabnih in duhovnih sistemov. Zato je daleč od logike, saj je zrasla prav iz onih raznolikih,

celó protislovnih prvin, ki se edine z nekim čudnim sosledjem družno spajajo v tej poeziji. Osnova te sprave zato ni končno smiselno dognanje, marveč razkol.

Vse te zbirke loči od „Knjige pjesama“ razmeroma dolga doba dvanajstih let. Zato predstavlja ta knjiga — obenem s pesmimi, ki jih je Krleža objavljala v zadnjem času po raznih revijah — samosvojo skupino in dosihmal končni člen te lirike. „*Knjiga pjesama*“ izpričuje veliko rutino; ž njo je zvezan svojevrsten artizem, ki pa pogostoma ni čuvstveno podprt. Z nekaterimi izjemami so to meditativne, miselno ubrane pesmi, znatno bolj udržane nego vsa predhodna poezija, in tekoče včasih že po preočitnih tirnicah avtorjevega svetovnega nazora. Posledica tega je ponekod pesniško neustrastni in pretehtani odtisk stvarnosti, ki jemlje ob premajhni čuvstveni prožnosti stihom njihovo liričnost. Vendar je dal Krleža tudi tu nekaj klenih pesnitev, ki so dokumentaričnega pomena in težke slike netopirskega plahutanja naše dobe. Socialni moment je prvokrat dobil dovršeno obliko. Značilno je, da nikoli ne prehaja v prevratnost, ampak je nežgoč, slikarski, včasih že nekoliko programski. Ta socialnost v bistvu ni samoroden smoter in se zmeraj prelija v osnovno barvo te knjige, v njeno suvereno nastrojenje zgrešenosti modernega žitja in popolne nepremostljivosti prepada med človekom in proizvodom njegove tisočletne muke, da bi si izven prirode zgradil drug dom. Tako je „*Knjiga pjesama*“ katekizem toneče civilizacije, ki jo razčlenja Krleža z ledeno, zavestno umirjenostjo, za katero taji svojo ogromno bolečino, ki se samo tu in tam sprosti v diskretnem, verlainceovskem stoku:

„Sve više sam, sve luđe sam, sve tuđe i sve tužnije,
sve tamnije, sve sramnije, sve biva ružnije.
Sve hladnije, sve gadnije, sve ledenije,
samoća prazna, jesenja, a biva sve jesenije.“

Središče najnovejše Krleževe lirike je sploh omenjeni problem človeka brez tal, sužnja faraonske civilizacije; problem „sinova tehnike i strašnoga đavla rapida“:

„I tako smo eto pali u Crno preko glave
i duša nam je umorna i sita
i lirike i dinamita.“

To žalostno, včasih donkihotsko postavo obkrožajo mrtve stvari, polugasli spomini, bolezni, v njej pa rujejo temne, pogubne sile:

„Razlistava se naše ja u nama
i sve je mučno gorko rovanje;
opajanje i tlapnja, ludo trovanje,
trajanje u tmíni i jalova tama.“

In summa summarum je smrt:

„Preda je vremena tanka, od paučine tanja,
na niti visi smrtonosna sanja.
Mirisanje smrti strava gnjila
u treperenju mesa, u kucanju bila . . .“

3

Osvajalnost te lirike je v prvi vrsti zasluga iskrenosti, elementarnosti in jakosti čuvstva. Zato je Krležovo pesništvo v svojem polnem naponu tolikanj daleč od običajne narejenosti podobne lirike; odtod tudi njegova prodornost, ki zajame neusmiljeno tudi najbolj nepristopnega bralca, da se poglobi v njegovo bridko aktualnost. Krležovo dožemanje življenjske danosti je tako živčno in pronicavo, da je pritirano že do roba svobode osebnosti, da postaja ta izvirna občutljivost že njen organski kategorični velelnik. Krleža reagira na vsako neskladnost z najsilnejšim čustvenim krčem in nujna posledica take notranje vzročnosti je srdit odpor, zvonjenje na preplah, strašni in glasni j'accuse. Ta protest razpada na trpno in tvorno, na pasivno-nihilistično in na aktivistično plat.¹ Mnogokrat pada Krleža v neko domala dekadentsko onemoglost, v skrajno pesimistično razdornost, ki je nekakšna nevrotična bolehnost njegovega talenta. Tu se je skrčilo upornišтво v popolno nemoč; dejanstvenost, s katero se pesnik tako zagrizeno bije, se vzpenja pred njim ko ogromen in neizpodbiten fait accompli, ki je zasenčil sleherno možnost preporoda. Posledica tega je samó še ogorčena odvratnost in zanikavanje:

„A sve je laž. Laž grozna. Ni crna ni bijela.
Laž barikade — knjige — riječi i raspela.
I ničega nema. Ni boga ni vraga.“

Takšno razkrajalno, negativno stališče je zasidrano v čistem čuvstvu in njegovi intuiciji; zato je ta razdornost umetniško utemeljena in upravičena; vsak Krležev ugovor, slednji krik je posut s kapljami žive krvi, iztrgal se je očitno iz skrajno trpeče duše in je zaradi tega odkritosrčen in prepričevalen. Te vrste stihi, ki niso izklesani, ampak flagelantsko izbičani, odkrivajo ves strašni napor tega duha, ves okrutni proces njegovega ustvarjanja in ž njim zvezano lepoto vélike tragike. Zaradi te čustvene pristnosti se dojmi mnogokrat omenjeni trpni Krleža pristrčneje kakor njegov tvorni dvojnik. Prvi je v vsej svoji strtosti, v svojem pohabljenem snu človeško veren, medtem ko pada aktivistični Krleža

¹ V. Bogdanov: O Krležinu umjetničkom stvaranju. „Hrvatska revija“, 1932. 1. do 3. števil.

— z izjemo poezije o prirodi — v svojem hlastnem beganju za mesijanizmom vse prevečkrat v programatičnost, v neko znano sodobno sholastiko, v graditev sočasnega babilonskega stolpa. Nasprotno pa dviga prav skrajna splahnelost običajne borbenosti trpnega Krležo do njegove pesniške dozorelosti in etične kristalizacije.

Krleževa lirika je docela brezosebna, njena dinamika je povsem centripetalna. Krleža ni subjektivist, solipsist, vsaj v običajnem, doslovnem pomenu besede ne, niti v svojih pesmih iz prirode. Odtod tudi popolna odsotnost osebno obarvane erotike. Vse to daje temu pesništvu tako ostro svojske poteze, da ga kot celoto ni mogoče uvrščati v nobeno pesniško strujo. Ta svojstvenost je delna posledica prav izvirne zakritosti pesnikove osebe, ki je svojemu predmetu čuvstveno prisotna do skrajne boli, a se je potajila za povsem določeno, navidezno razdaljo. Drugačen odnos do gradiva je v tem primeru vobče nemogoč. Ona groza, ki je ob vsej vsiljivosti upornišтва vendar najodločilnejši usmerjevalec te lirike, je tako mrka in jedka, da bi se njen sproščeni, osebni krik nujno ubil v grozničavo in nerazumljivo jecljanje. Zato je Krležovo hladno, anatomsko ugotavljanje, za katerim skriva svoj spačeni obraz, vedno svojevrsten beg iz samega sebe. Spričo dejstva, da je ta umik v stvarno fotografijo Krleževa slabost, ki ga zavaja v nepreživljeno dekoracijo, dobiva ta lirika obeležje globoke tragičnosti in to je nov donos k njeni človeškosti.

Kljub vsej socialni nadarjenosti Krleža torej ni integralno socialen pesnik. Krog njegovih tovrstnih motivov je jako ozek, razumsko zaokrožen in vrhu tega se je pojavila izrazito socialna pesem šele v poslednji dobi ter je kvantitativno v manjšini. Krleža ni razen tega nikdar segel čez omenjeni umski okvir svoje družabne poezije, ni se mu čuvstveno dovolj približal in ga zato umetniško še zdaleka ni izčrpal; tako zaostaja tudi kakovost te vrste pesmi za Krležino drugorodno liriko. Posrečeno obdeluje Krleža socialnost le toliko, kolikor je posledica ali vzporednica onega poloma celotne civilizacije, ki je osrednji problem njegovega tvorstva. Kajti ob vsem socialnem čutu je Krleža v bistvu prav za prav vizionar in fantast; njegov odnošaj do modernega življenja je v najgloblji pristnosti čisto romantičen. Tako bi ga krstil ne za socialnega pesnika, marveč za poeta propadajočega kontinenta, civilizacije v zatonu.

Drzna, do skrajnosti napeta dinamika te lirike bi izsesala vsak količnik plitvejši talent. S pravo srbskohrvatsko, barbarsko polnokrvnostjo in onim neobzdranim, nervoznim trganjem ustvarjanja, ki izredno spominja na Kranjčevića, kipi Krleževa tvorna slà dokajkrat že do zadnjega

roba navora, že skoroda čez izrazne možnosti; prav to soustvarja višku te lirike najmočnejše naglase. Slednja Krleževa pesem je prelom zase. Označuje ga tipično slovanska nevrotičnost, ki se javlja v sunkoviti zaporednosti sangviničnega čustvenega plimovanja, porasta in oseke. Ta način ustvarjanja mu je postal že vrojen in edino adekvaten. Vendar je baš zato psihološko nujno, da bi zavedla Krležo najmanjša splahnelost tvorne strasti neizbežno v gol konstruktivizem. Kajti njegov pesniški svet je tolikanj samobiten, da mu je moral zgraditi povsem izvirno izraznost, katere moč je ob vsej posebnosti in napetosti ustvarjalnega gona edino popolno sozvočje ž njim. Neko jamstvo Krleževega talenta je dejstvo, da je vzdržal takšno ogromno breme že toliko leta na kolikor toliko isti ploskvi. Vendar se zdi, da je njegova lirika že dosegla svoj vrh in se na njem ustalila. Prav ta statičnost pa pomeni morda hkrati že upad. To zadnje razdobje naj bi bilo najzrelejša stopnja. Vsaka umetniška zrelost pa je v nevarnosti, da ji kmalu sledi padanje čustvenega napona in zato je prav na področju lirike njena preizkušnost vedno dvorezna. Kajti najbitnejše življenjske resnice so čudovito preproste in zato je baš govor o njih tako kočljivo početje. Če so šle skozi razbeljenost ustvarjajoče emocije, se v tem mističnem procesu pomlajajo v sodobnost v vseh dobah, kadar pa se jih ta živa voda ni dotaknila, se nujno razblinijo v konvencionalnost. Tega nočem raztezati na Krležo; vendar je dejstvo, da nekaterih njegovih, zlasti poslednjih stvaritev ni spočelo vsemogočno čustveno vrenje, ampak da so potekle iz racionalnejših in umetniško manj opravičljivih virov. To je zaznatno posebno ondod, kjer podlega pristna lirska nujnost avtorjevemu svetovnemu naziranju. Odtod prisiljenost, ohlapnost in nepreživljenost nekaterih tovrstnih pesmi. Njih iskrenost je očitna in umstveni delež je navzlic artistični spretnosti velika zavora. Razen tega zavaja Krležo pomanjkanje avtokritičnega čuta dokajkrat v nekakšno akustično igrakanje („Tvog glasa glas se glasa glasnim glasom“), včasih pa celo v neestetičnost:

„Cerimo se kao kavez pijanih majmuna ...
 Jedan pjeva prazne lirske pjesme.
 A jedan na glavi nosi rogova devet grofovske krune.
 A jedan rogova devet od žene i trune.“

Zdi se, da se je ob takih trenutkih Krleževa bol zadušila v lastni jedkosti. In prav ta nenadni živčni krč se mi zdi poglavitna hiba njegovega talenta.

4

Nemara je dosegla Krleževa lirika najvišjo ravnino v pesmih o prirodi. Hrvatski značaj je — kolikor je vobče možno sintetizirati po-

jave tako tvegane stalnosti, kakor so psihofizične komponente celih narodov — še v precejšnji meri neobdelan, mlad, novobarbaski. Takšno obeležje nosi večina hrvatskih pesnikov, katerih idejni svet je ohranil to čuvstveno prvobitnost ob vsej svoji kompleksnosti. Najznačilnejši odtenek tega svojstva je čudovita naravnost razmerja do prirode, silno neznatna razdalja med njo in človekom. Ta paganska sorodnost je enako enovita v vsej svoji prvotni goloti (Nazor) in pri največji erudiciji (Vidrić) ter je tudi najodločilnejša vrednota Krleževe lirske dednosti; v njem je celo stopnjevana do neke barbarsko močne arhaičnosti. Krleža, ki si je sam nadel zgovorni vzdevek „poganin XX. stoljeća“, se izživlja ves v elementarni svežosti svojih neiztirjenih nagonov in v njihovem intuitivnem doumevanju najsubtilnejših utripov božjega stvarstva. Prirodnost mu je, gledana pod zornim kotom njegovega življenjskega ideala, utelešenje onega neponarejenega in pravičnega, v nekem pogledu nietzschejansko zamišljenega reda, ki je zadnji klic njegove lirike. Zato je proniknil Krleža, ki je vzlic vključenosti v bolno sodobno okolje zdrav in prvotno močan, v skrito prepletanje silnic, ki vežejo prirodo s človekom, kakor malokateri naših pesnikov in prav to je ena najklenejših vrednot njegovega pesništva. V njem živi zato narava v panskem razmahu, v zvrhani nabitosti. Odtod silna nasičenost njegovih podob iz prirode; Krleža sploh ni dostopen njenim umirjenim odtenkom, zmožen je, inspirirati se samó v njenih ekstremnih stanjih, le na obodu njenega snovanja. Ta občutljivost za poudarke sile in polnote mu je tudi vdihnila izraze „prastrast“, „prasnaga“ in „nadživot“; odtod tudi njegova pogostoma divja apoteoza podviga in dejanja, ki prehaja ponekod že v čisto barbarski destruktivni zanos. Krleževa čuvstvena orginalnost in dionizijsko, neekonomično kipenje tvorne strasti ustvarjata posebno mladostni liriki izredno melodiko in neko preprosto, vprav helensko himničnost:

„Thalatta! Thalatta!
Ljiljani se njišu.
Katarakti srebra niz kosinu zvone.
I imela kaplje, i uljici cvatu.
I valovi mirišu ...
Orlovi u modrom ništavilu rone
nad pučinom kruže galebova jata,
thalatta! Thalatta!“

V tem svetu je „Pan“ utelešenje popolnosti in nositelj neke mitske prasile. Njegov nasprotnik je civilizacija, ki jo je Krleža poosebil v pojem „bog“, ki mu je dal tako neki docela posebni pomen. Ta „bog“ je predstavnik izrojene sodobne duhovnosti, njenega mračnjaštva, gnilega for-

malizma in konvencionalne sužnosti. To božanstvo, ki „za nas kacige kuje, šljemove i koplja“, zove Krleža, „kljasti Bog“ in celó „demonški tamni Bog“ ter „Mrtvac-Bog“. V nasprotju s tem negativnim polom živi „Pan“ vsevdilj kot neizčrpen elan vital Krleževe poezije, kot vrelec onega idealizma in optimizma, ki se skriva kljub vsemu na njenem dnu. To občutje je podlaga velikega dela te lirike; zategadelj je povsem zgrešena trditev o nekem njenem izključnem nihilizmu.

Nad vsemi „letargičnimi, mediteranejskimi“ lažmi, nad Krleževim svetom „laterne magike“ pa ostaja vendarle neka poslednja obstojnost, neko najvišje božanstvo, ki ni „Bog“, marveč „Smioni, Silni Netko“. To fiktivno bitje je docela pagansko zamišljeno, je nekaj sorodnega grški usodi-moiri. Nasprotje med Krleži vrojenim panteizmom in med pojmom o osebnem najvišjem bitju, tej „crvenoj Apoteozi i poslednjem Autoritetu“ je skrajna ost njegovega napora in upora: borba z božanstvom. Problem božanstva muči Krležo že od nekdanj; v njegovi zgodnji pesmi je še ves zastrt v nezamotane slutnje, prvo osvetljenje razuma pa dobiva ta proces v „Pesmih“ in „Liriki“, kjer mu dodaja nove silnice in njegovo problematičnost prav civilizacija s svojim večnim razkolom med idejo vsebitja in množicami totranskih, ponarejenih in mrtvih božanstev, ki so dobila pri Krleži strahotnost azijskih malikov. Demoničnost Krleževega odnosa do božanstva ustvarja spet tisto nad vse značilno razklanost, ki je postala že tajno notranje pravilo te poezije. Krleževa borba z božanstvom je včasih čisto prometejstvo, včasih spet protiolimpski boj prvobitnega Giganta, ki mu daje moč preprosto silna Geja, priroda, „Globus“. Krleža se upira božanstvu, ki ga muči prav s tvornostjo, ki jo je vsadil vanj; v takih trenutkih ga zove:

„O Svijetli, o Sunčani, o Nacereni, Grozni!
Ti goriš kao grm in pjevaš kao Rabbi!“

To drgetanje genija, boj med njim in človekom nosi nekaj tipično kranjčevičevskih potez in njegov najvišji vzpon je vprašanje, ki se je rodilo iz globin skrivnostnega logosa božanske bolečine:

„Zar nemaš plohe druge,
već mene?
Čedo bola i sjenu trule duge!
O, zar i u Tebi bjesne nevidljive sile...
Zar trebaš Nekog, tko da te dojmi, Bože,
kad razdiru Te dusi Tvog ludog nadahnuća?
O Ti, što si kô munja se goruća
između gomila ljudi
u moje zabio grudi,
zar i Tvoja duša hoće od bola da poludi?“

Civilizacija, ki časti svoja božtva po fetišistično in brez globine, se je doteknila tudi tega najvišjega intelektualnega napora Krleževe poezije. Krleža, „hromo jagnje pakleno“, ki „rogovima lomi okovana vrata... i razbija sakramente i kovčge od zlata“ se ob tem malikovalstvu dvigne ponovno in kliče z mefistofelskim licem:

„I to je vojska tvoja, Gospodine, Gospodine, Gospodine!
Nariču ti zvona pjesmu maglenu.
I guta crkva Tvoja mrtve gomile.
I hrani se tim gnjilim mesom...
Gospodine, Gospodine!
Ja hromi djavo tvoj, ja znadem tko si!“

Tako je plod tega kozmičnega boja negativen; absolutus je Krleži sredi civilizacije vobče nepristopen. Edina dognana podoba vseodrešujočega, vsemogočnega božanstva v vsej njegovi poeziji je vezana na prirodo in ponazorjena v njej, seveda v njeni najsilovitejši stopnji, v triumfu dneva. (Sklep „Treh simfonij“.) Ta bog je demonična zmes titanstva, prometejstva, luciferske moči in krščanskega odrešenitstva ljubezni, je „Lučonoša, demon, bijes i Hrist“.

Pripev splošnemu vzdušju Krleževe lirike je izredno poudarjeni moment grozotnosti, ki ji je postal že organičen. Iz prvotne primitivnosti je zrasel sčasoma v čisto poduhovljeno podnastroyenje te lirike. Ta strahotnost, polna zloveščih napovedi in spremljajoča njen stalni refren, pričakovanje občega poloma, je ena bistvenih pesniških lepot Krleževega pesništva. Ta naklonjenost tovrstni sceneriji je v ostalem vidna v njegovi celotni literaturi, svojo prvotno in polno fantastiko pa je mogla izživeti prav v liriki. Tu se druži z ono nekam otroško domišljijo, ki je postulat vsake prave poezije, tu odkriva za vnanim videzom stvari vedno neke usodne pravljичne vzročnosti; Krleži je stvarnost samo platno, na katero projicira podmolčko snovanje bajeslovnosti. Te onostranske sile šele dajejo življenjski vnanimosti zvezanost s sestavnim žitjem vesoljnosti, človeku pa njegovo mesto v stvarstvu. Prav razvitost čutil za ta svet izvenstvarnosti ustvarja tej liriki večji del tistega romantizma, ki je ob vsej modernosti vendar njena bistvena sestavina.

Krleža je zmožen ustvarjati edinole v nasprotjih; v malone paradoksalni raznihanosti med podzavestnim in animalnim optimizmom Pana in med prav tako skrajnim pesimizmom Krleže civiliziranca; med razdornostjo in dejavnostjo; med včasih že skoro mefistofelskim in spet čisto idealističnim pojmovanjem človeka; med slutenjem splošnega pogina in med tihim spoznavanjem nekega daljnega kozmičnega soledja; med muzikalnimi in slikarskimi, artističnimi in verslibrističnimi mo-

menti. Vse to je vnanja oblika neke tragične nesomernosti pesnikovega značaja, njegovega dualizma, ki je plod onega defekta, ki ga je nujno morala doživeti njegova barbarsko enovita in prvotno zgrajena narava v svojem orjaškem spopadu s civilizacijo. Ta vitalni problem je za Krležo poeta v veliki meri ploden, je pa hkrati tudi vzrok raztrganosti, neustaljenosti in razdraženosti te lirike, ki se prav zavoljo njega ni mogla dogrebsti ne do kake vidričevske umirjenosti ne do fascinirajoče revolucionarnosti kakega Bloka. Ta dualizem je tudi hrbtenica Krleževega ustvarjanja samega; odtod njegova boleznost, ki je pritirana domala že do fizičnega trpljenja.

Tako je Krleža, v katerem „klikcu pijane vojske nagona, / i bore se kraljevi i sveci i bela plaču deca“, „olimpijac u pjesačkoj koloni“ kalne sodobnosti, pesnik naših življenj, naše kulture in verni simbol njene razklanosti.

5

Ta lirika, spoj naturalizma, impresionizma, simbolizma in ekspresionizma z nekaterimi romantičnimi prvini, se še ni dotipala do sinteze teh raznostrokih smeri. Krleža, ta kaotični talent, še ni dosegel one najvišje stopnje tvorne razbeljenosti, ki bi bila močna dovolj, da bi zgnetla vse omenjene elemente v celoto, v novo, svojstveno pesniško zakonitost. Ali je takšna sinteza možna in v kolikšni meri, to je Arhimedova točka Krleževe lirike in njene specifične umetniške dovršenosti, morda njena bodoča totaliteta, morebiti pa tudi najkočljivejša opasnost. Danes je njena končna beseda še zmerom vprašaj. Krleževa lirska pot še ni dosegla poslednje postaje in zategadelj bi biló skoroda prezgodaj, odločati že sedaj o mestu te kristalizacijske točke. Ako pa pregledamo to poezijo, kakršna je ta čas, če se opremo na prej označene razvojne stopnje, in ako vzamemo za merilo količino čistega lirizma, se nam razkrije njeno umetniško težišče nesporno v zgodnji, mladostni dobi „Pana“ in „Treh simfonij“.

Krležovo pesništvo je strgalo krinko smisla z onih temeljnih besed, ki so bile nekoč nositeljice vse bitnosti in vsebine življenja, ki jih je pa sodobnost papagajsko podedovala in je na poti čez trhli most tradicije izgubila njih pomen. Tiste besede, ki so dandanes samo še tajitve strašne praznote veka, je Krleža najsilneje razbožanstvil baš v svoji liriki. Vsota njene idejne globine in umetniške višine je prav to metanje z altarjev in njih čiščenje. Ostala Krleževa literatura opravlja ta posel v konkretnem svetu, v duhovnem pa bojuje ta boj njegova poezija, ki je bolj nego dramatika ali pripovedništvo — vsaj Krleževega kova — sposobna prokiniti do tistih metafizičnih osnov človeka in časa, katerih posledica je

šele dejanstvenost. Krleževa poezija pa ima pred njegovim drugovrstnim tvorstvom še eno prednost: ž njo je dal povsem novo, živo, sodobno in poglobljeno pojmovanje prirode, dvignil je človekov odnos do nje v zveznost z vsemi mnogoterimi problemi, ki so breme in rešitev današnjega človeka. Ob tej vrednoti dobi Krleževa revolucionarnost neko veliko sorodnost z zgodovinskimi prevratniki, z ono vrsto razdornosti, ki daje z odstranjevanjem okostenelih življenjskih oblik pogoje za nov napredek. V tem smislu je Krležovo razkrajanje puhle egocentričnosti našega veka podobno nekdanjemu rušenju onega geocentričnega sistema, ki je omejil tedanja obzorja na srednjeveško nedejavnost in mračnjastvo.

OBRAZ V MEDALJONU

FRANCE BEVK

Pripovedujem — je začel s strastnim, poudarjajočim glasom, polagaje izredno važnost na vsak zlog — kakor sem doživel.

Morda se vam zgodba ne bo zdela zanimiva. Morebiti se meni dozdeva važna le zato, ker je bila prva, ki mi je po letih neprostovoljne odsotnosti kakor teža legla na srce. In še nekaj povsem drugega, česar ne morem izraziti.

Dà, priznam, ko sem se vrnil iz ječe, sem bil v nekem oziru kakor dete. Štiri leta življenja — izgubljenega življenja, dasi ni bilo vsestransko izgubljeno — kaj je to! Res, za človeka, ki je še mlad in se je komaj komaj izkopal iz pleníc prvih sanj, to ni mnogo. Posebno, če živo čuti, da je bilo vse to le grenka priprava in da se pravo življenje šele prične.

In vendar! Zdelo se mi je, da sem se nenadoma otresel navidezne smrti. Še danes se mi to pozna. Ne samo po obleki, po načinu, kako mi rasejo lasje, ki jih ni mogoče navaditi na prečo, ne le po zadržanju in po besedah, ampak predvsem po strastnem, žejnem opazovanju vsega, kar me obdaja. Podoben sem potniku, ki je prebral vse knjige o neki deželi, si ustvaril o nji čisto določno predstavo, a zdaj je prišel, da primerja. Začuden sem. V štirih letih bi se svet ne mogel kdovekaj spremeniti, a vendar ... Sprva sem mislil, da me je bil zapustil spomin in sem mnogokaj pozabil, ostanek pa se mi je v samotnem razmišljanju pomešal s predstavami domišljije. In vendar ni tako. Predstave o življenju, ki sem ga prej poznal, so se mi ohranile za čudo nedotaknjene in nespačene. Spremenila se je le okolica — mislim ljudi in okoliščine, ki so jih ustvarili ali so jih dali ustvariti — kakor da sem bil odsoten desetletja.